

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE AŞINAN SINIRLAR: SEKÜLER Mİ DİNSEL Mİ?*

Hasan Bozkurt ÇELİK**

Öz

Bu makale, Türk milliyetçiliğinin seküler mi yoksa dini mi olduğu konusunda süregelen tartışmayı incelemektedir. Modern Türk milliyetçiliğinin evriminin izini sürmekte ve bu ikiliği 21. yüzyıl Türkiye'si perspektifinden analiz etmektedir. Çalışma, bu ikiliğin devam edip etmediğini, nasıl evrildiğini araştırmakta ve seküler ve dinsel milliyetçilik arasındaki sınırların aşınmakta olduğunu savunmaktadır. Çalışma, önde gelen Türk milliyetçi entelektüellerinin bakış açılarını, yorumlarının zaman içinde nasıl değiştiğini göz önünde bulundurarak karşılaştırmakta ve değerlendirmektedir. Ayrıca, modern bir millet ile kadim bir millet ya da modern bir milliyetçilik ile daha eski köklere sahip olduğunu iddia eden bir milliyetçilik arasındaki ayrışma ya da salınım tespit edilecektir. Hem teorik hem de pratik, hem seküler hem de daha dindar milliyetçilik algı ve anlayışlarının bu ikili okuması, söz konusu ikiliğin aşınmaya başladığını ve sekülerliğin daha çok cumhuriyet ve cumhuriyetçilik tarafından, dindarlığın ise daha çok kültür ve gelenek tarafından ifade edildiği veya şekillendirildiği yeni bir forma doğru ilerlediğini göstermektedir. Kutupların birbirine yaklaştığı bu yeni form, milliyetçiliğin çağa ve coğrafyaya göre şekillenme ve uyum sağlama kabiliyetiyle birlikte ele alınacaktır. Çalışma, hakim milliyetçilik teorilerini eleştirmekte ve bu tartışmaların gelecekteki yörüngesine ilişkin öngörülerle sonuçlanmaktadır. Bu çalışma çeşitli siyasi ve kültürel bağlamları kapsamakla birlikte, temel seküler-dinsel ikilemine odaklanmaya devam etmektedir. Makalede literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ulus, Türk Milliyetçiliği, Seküler Milliyetçilik, Türk-İslam Ülküsü.

* Çalışmanın adı, Nilüfer Göle'nin Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar adlı çalışmasından esinlenerek konulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hbozkurtcelik@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3641-2299>

ERODING BOUNDARIES IN TURKISH NATIONALISM: SECULAR OR RELIGIOUS?

Abstract

This article examines the ongoing debate on whether Turkish nationalism is secular or religious. It traces the evolution of modern Turkish nationalism and analyzes this dichotomy from a 21st-century Türkiye perspective. The study explores whether this dichotomy persists, how it has evolved, and argues that the boundaries between secular and religious nationalism are eroding. The study compares and evaluates the perspectives of prominent Turkish nationalist intellectuals, considering how their interpretations have shifted over time. In addition, the divergence or oscillation between a modern nation and an ancient/older nation (millet), or between a modern nationalism and a nationalism that claims to have older roots will be identified. This dual reading of the perceptions and understandings of nationalism, both theoretical and practical, both secular and more religious, would suggest that the dichotomy in question has begun to erode and is moving towards a new form in which secularism is articulated or shaped more by the republic and republicanism and religiousness is articulated or shaped more by culture and tradition. This new form, in which the poles are converging, will be considered together with the ability of nationalism to shape and adapt to the era and geography. The study critiques dominant theories of nationalism and concludes with predictions on the future trajectory of these debates. While this study spans various political and cultural contexts, it remains focused on the core secular-religious dichotomy. Literature review and comparative analysis methods will be utilized in the article.

Keywords: Nation, Turkish Nationalism, Secular Nationalism, Turkish-Islamic Ideal.

Giriş

Türk milliyetçiliğinin modern dönem ile birlikte büründüğü form, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Batı'da gelişen milliyetçiliklerle yaklaşık olarak eşzamanlı şekilde - onlardan biraz daha geç şekilde - öncelikle kültürel daha sonra da siyasal yaşamda ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Aradan geçen uzun yıllar boyu, tarihin değişen şartları ve hem toplumsal yapıdaki doğal değişimler hem de entelektüellerin özgün bakış açılarıyla birlikte Türk milliyetçiliği de muhtelif yeni görüşlerle şekillenmiş ve farklı özelliklerle ön plana çıkmıştır. Burada kastedilen, milliyetçiliğin döneme göre kendini yenilemesi, bir zayıflık değil aksine onu her milliyetçilik çağı bitti ya da bitiyor seslerinin yükseldiği dönemlerden daha da güçlenerek çıkartan en önemli özelliği olmuştur. Gerçekten de modern formunun gelişmeye başladığı 18. Yüzyıldan bu metnin kaleme alındığı 21. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan süreçte dünya, siyasi tarihin en çalkantılı ve değişken dönemlerini bir arada yaşamış; milliyetçilik kavramı, özellikle 2. Dünya savaşı sonrası dönemde tamamen pejoratif anlamlar yüklenen bir hal almıştır. 1990'lı yıllarla birlikte iyiden iyiye kendini gösteren küreselleşmenin, tarihi süreci daha da eski kozmopolitan anlayış ile

eklemlenerek karşılık bulmasıyla milliyetçilik sonu gelen, etrafında Minerva'nın baykuşunun dolaştığı (Hobsbawn, 1993, s. 224) bir geçmiş kara dönem tortusu olarak ifade edilir olmuştur. Fakat milli kimlikler temel belirleyici kolektivite formu olma özelliğini korumuş, dünyanın farklı yerlerindeki muhtelif milliyetçilik formları etkisi ve belirleyiciliklerini korumak bir yana daha da güçlenmişlerdir. Milliyetçiliğin dönemin ruhuna ayak uydurma yeteneği olarak da ifade edilebilecek bu özelliği, Türk milliyetçiliğinde de kendisini göstermiş ancak tek bir Türk milliyetçiliğinin değişimi ya da dönüşümü değil, aksine yeni ve özgün milliyetçilik yorumlarının ön plana çıkması şeklinde tezahür etmiştir.

Mukayeseli değerlendirmelere geçmeden önce en temel haliyle söz konusu ayrımın neyi ifade ettiğini belirtmekte yarar vardır. Aslında seküler ve salt modern ulusçuluk ile Türkiye’de daha çok ön plana çıkan milliyetçilik arasındaki temel farklardan biri din gerçekliğine bakıştır. Zira modern toplumların bilimi kutsayan ve bilime eriştikçe rasyonelleşerek dinden uzaklaşılacağını ön kabul haline getirmiş bir yapıya sahip olduğuna dair genel kanı, seküler modernist milliyetçiliğe sirayet etmiş ve bu anlayış Türk kültürünü ve o kültürün temel yapıtaşlarından biri olan İslam dinini merkeze almış Türk milliyetçiliğinden net bir biçimde ayırmıştır (Macit, 2011, ss. 256-57).

Bu ayrım makale boyunca irdelenecek olup, tarihi sürece geçmeden önce sözü edilen Türk milliyetçiliğinin millet ve milliyetçilik mefhumlarına temelde ne şekilde baktığına dair birkaç nokta vurgulanmalıdır. Öncelikle belirtilmelidir ki metinde ulusçu anlayış seküler milliyetçilik; din, tarih ve kültür eksenli anlayış ise doğrudan Türk milliyetçiliği olarak ifade edilecektir ve yalnızca milliyetçilik ya da milliyetçiler dendiğinde kastedilen de ikincisi olacaktır. Çünkü Osmanlı’nın son döneminden başlamak üzere cumhuriyet döneminde de vatandaşlık temelli, Kemalist veya ırkçı farklı milliyetçilik anlayışları görülmekle birlikte, Türk siyasal hayatının son yarım asrından fazla süredir Türk milliyetçiliği daha çok kendini ülkücü olarak tanımlayan grubun temsil ettiği milliyetçilik anlayışını akla getirmektedir (Erdem, 2020a, s. 329). Seküler milliyetçiliğin temel görüşleri ise zaten aşağıda ifade edilecek olan modernist teoriler ile büyük oranda örtüşmektedir.

Kendini ırkçı ve etnik merkezci bir yaklaşımdan keskin bir şekilde ayırttırmaya özen gösteren Türk milliyetçileri –Gökalp’te daha detaylıca ifade edilecektir- doğruluğu etnik mensubiyette aramak yerine, milliyetçiliklerin doğru olanı akrabalık ya da salt etnik bir aidiyetten çok ahlak ve kültürle sistematikleştirilmiş bir hukuk nizamında aradığını savunmaktadırlar (Macit, 2011, s. 67). Bu, modern ulusçuluklar açısından da böyle olup, ulus yapısının imparatorluklar çağını kapatıp demokrasi ve insan hakları ile birlikte yeni bir hukuki yapı olarak ulus-devlet yapısını meydana getirdiği sıklıkla ifade edilmektedir. Öyle ki “*devlet benim*” söylemi rafa kalkmakta, “*devlet halktır*” söylemi yerleşmekte -tüm vatandaşlar ya da halk, ulus ile eşanlamlı olarak kullanılmaya başlanmakta- ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları

Beyannamesinde ifade edildiği üzere “*bütün egemenliğin kaynağında milletin bulunduğu*” bir düzene işaret edilmektedir (Connor, 1994, s. 95). Milliyetçiliklerin ve modern milletlerin doğuşunu ekonomiye dair konu ve kavramlarla açıklamasıyla ön plana çıkan teorisyen Michael Hecter’in de bu görüşü destekler şekilde milliyetçiliği “*hükümet ile ulusun sınırlarını uyumlu kıyma çabası*” şeklinde tanımladığını hatırlatmak gerekir (Hechter, 2004, s. 7). Macit’in tanımında modernist teorisyenlerden ayrılan noktanın kültür ve ahlak vurguları olduğu görülmektedir. Bu nokta din ve tarih ile eklemlenerek özgün bir milliyetçilik algı ve anlayışı doğurmuştur ki bu anlayışın ayrıksı yönleri aşağıda detaylandırılacaktır.

Bu makalede farklı Türk milliyetçiliği yorumları, Fransız ihtilalini merkeze alan modernist kuramcılarının açıklamalarına daha yakın olan ulusçuluk anlayışı ile özellikle siyasi hayatta 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşılık bulmaya başlayan ülkücü hareketin ön plana çıkardığı din, kültür ve gelenek odaklı milliyetçilik anlayışı ekseninde değerlendirilecektir. Bu yapılırken öncelikle milliyetçilik teorilerine dair kısa bir bilgilendirme yapılacak, sözü edilen kırılmanın genel muhtevası ifade edilmeye çalışılacak ardından tarihi süreçte bu kırılmayı ifade eden ya da ilişkili olduğu düşünülen görüşler özellikle savunucuları temelinde ifade edilmeye çalışılarak 21. Yüzyılda söz konusu ikilemin geldiği farklı noktaya dair tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır. Tarihi süreçte ise öncelikle Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura’nın milliyetçilik anlayışları bu eksende ve özet olarak karşılaştırılacaktır. Ardından cumhuriyetin ilk dönemlerinde genel millet ve milliyetçilik yorumu ile ülkücü hareketin siyasi ve entelektüel yaşamda öne çıkardığı Türk İslam ülkücülüğü anlayışı ve bu anlayışla eklemlenmiş Türk milliyetçiliği anlayışı mukayese edilecektir. Nihayetinde seküler ulusçuluk ile diğer milliyetçilik algı ve anlayışının güncel karşılıkları ve bu ikilem arasındaki sosyal salınım ifade edilecektir.

Metnin temel hipotezlerinden biri, Türk milliyetçiliğinin tarihsel süreç içerisinde seküler ve dinsel şeklinde tasniflenebilecek bir rotada geliştiğidir. Bu hipotez Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura’nın milliyetçilik anlayışlarının karşılaştırılması temelinde ele alınacaktır. Zira bu iki düşünür söz konusu ayrımı da temsil etmektedir ki bu da metinde sebebi açıklanmaya çalışılan hipotezlerden bir diğeridir. Diğer bir hipotez ise, Türk milliyetçiliğinin 21. Yüzyıldaki durumuna giden süreçte yaşanan siyasal kırılmalar özelinde – bilhassa da ülkücü hareketin ve fikriyatın gelişmesiyle birlikte- aldığı şeklin yine seküler-dinsel ekseninde oluştuğudur. Fikirsal tartışmalar daima bu eksenin de etkisiyle sürmüştür. Metinde irdelenen son hipotez ise, mevcut durumda bu ikiliğin aşınmaya başladığı ve aradaki sınırların belirginliği ve belirleyiciliğinin azalmaya başladığı savıdır. Tüm bu hipotezler gerek literatürdeki bilgi ve yorumlara gerekse de metinde ortaya koyulup temellendirilmeye çalışılan çıkarımlara dayanarak saptanmaya çalışılacaktır.

Bu şekilde makale, literatürde sıklıkla birbirine karıştırılan, birbiri yerine kullanılan milliyetçilik anlayışları arasındaki ayrımı gösterecek ve bu

ayrımın zaman içerisinde aşınmaya başladığı savunusunu temellendirerek özgün bir bakış açısı ortaya koymaya çalışacaktır. Bu, temel problem ve çözüm arayışı olarak ifade edilebilir. Aşınmaya başlayan sınırlar kendi dinamikleriyle ele alınarak Türk milliyetçiliğinin bir yandan genel milliyetçilik teorileri penceresinden yorumlanması diğer yandan da kendi içerisindeki görüş farklılıklarının yorumlanması sağlanacaktır. Söz konusu yorumlar Türk milliyetçiliğinin anlamlandırılması ve fikri rotasının anlaşılması için yarar sağlayacaktır.

1. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİNE DAİR BİR GİRİZGAH

Spesifik olarak Türk milliyetçiliğine dair tartışmalar öncesinde milliyetçiliğe dair literatüre genel bir bakışta yarar vardır. Milliyetçilik araştırmaları özellikle milletlerin ve milliyetçiliklerin tarihte ne zaman meydana geldiği sorusu üzerinden şekillenmekte ve buna göre muhtelif kategorizasyonlar yapılmaktadır. Bu kategorilere burada yer verilmemekle birlikte, metinde ele alınan iki ayrı anlayış arasında yapılan mukayesenin kuramsal izdüşümünü de anlamlandırmak açısından temel görüşlerin savunucularına dair kısa bir özet yapmak yeterli görülmüştür. Kimi teorisyenler ulus gerçekliğinin tarihin ilk dönemlerinden beri var olduğunu savunmakta ve bireyin akrabalarına ya da komşusuna duyduğu *ipso facto* yani kendiliğinden olan bağlılığın doğallığını ön plana çıkararak milletlerin de doğal birer kolektivite olarak tarihin eski dönemlerinde oluştuğunu savunmaktadırlar (Geertz, 1973, s. 259). Milletlerin modern bir gerçeklik olarak icat ya da inşa edildiği savlarının aksine –ki söz konusu modernist paradigma daha sonra bir dönem hakim görüş halini alacak ve “yeni ilkçiler” tarafından eleştirilecekler- ilkçi teorisyenler milliyetçiliğin bir bilinç manipülasyonundan çok halka ait ve özgü bazı hislerin demokratikleşme ile güçlendirilmesinin bir neticesi olduğunu savunmaktadırlar (Gat, 2019, s. 25).

Bu noktada olası bir karışıklığın önüne geçmek için ifade etmek gerekir ki; milliyetçilik araştırmalarında kronolojik olarak önce ilkçilik, ardından modernist görüşler ve ardından etno-sembolizm ortaya atılmış ve hakim paradigmalar haline gelmişlerdir. Burada söz edilen demokratikleşme vurgulu ilkçi yorum ise modernist ve hatta etnosembolist görüşlerin hakim olduğu yeni dönemlerdeki ilkçi yorumlardan biridir.

Milletlerin eskiliğini yani modern dönemden çok daha önceleri de var olduklarını savunan bu teorisyenlerden bazıları da, daha çok genetiğe ve kanbağına vurgu yapmakta; etnik grupları birer süper aileler olarak tanımlayarak bu gruplar arasındaki sınırların daima korunmasının farklı etnisitelerin yüzyıllar boyu varlıklarını sürdürmelerini sağladığını ifade etmektedir (Berghe, 1978, ss. 402-404). Başlangıçta milliyetçilik araştırmalarında hakim görüş olan milletlerin eskiliği fikri, modernist teorisyenlerin itirazları neticesinde tarihi süreç içerisinde radikal şekilde değişmiş; pek çok teorisyen konuya farklı odak noktalarından bakarak muhtelif perspektiflerle, ulusların modern gerçeklikler ve yaratılar olduğunu

savunur olmuştur. Örneğin Hobsbawn milletlerin entelektüeller ve devletler tarafından inşa edildiğini; bu inşa sürecinde de milliyetçiliğin milletlerden önce geldiğini yani milletlerin milliyetçilikleri değil, aksine milliyetçiliklerin milletleri yarattığını savunmuştur (Hobsbawn, 1993). Ayrıca Ranger ile birlikte yazdığı *Geleneğin İcadı* adlı eserinde (2013) modern ulusal geleneklerin doğrudan birer icat olduğunu ifade etmiş ve icat edilen geleneklerin uluslaşmadaki etkisini vurgulamıştır. Bir diğer modernist teorisyen Benedict Anderson ise milletleri birer hayali cemaatler olarak tanımlamış ve milletin bireylerin zihninde hayal edilerek meydana getirildiğini ve bunda da matbaa kapitalizminin temel belirleyici olduğunu savunmuştur (Anderson, 2015). Milletlerin inşa edilışinde üst ya da yüksek kültürlerin yaratımına odaklanan Ernest Gellner ise (1992, ss. 95-99) sanayi inkılabı sonrasında oluşan kültürel yapıların, entelektüellerin etkisiyle oluşturulduğunu ve bunun da modern ulusların yaratımının temel taşlarından biri olduğunu öne sürmüştür. Daha çok ekonomik durumu merkeze alan modernist teorisyenlerden Tom Nairn ise (1981, s. 344) modern milliyetçiliklerin, metropollerin hakimiyetine karşı, daha az gelişmiş bölgelerdeki tepkinin ürünü olduğunu savunarak, eşitsiz gelişme kavramını merkeze almıştır. Ekonomi temelli yaklaşan bir diğer modernist teorisyen olan Michael Hechter ise “iç sömürgecilik” kavramını merkeze almış ve çevrenin merkezle arasında oluşan ekonomik eşitsizliğin sebebinin bir iç sömürü olduğunu ve bunun da uzun vadede çevre açısından farklılığa dayanan bir etnik bilinci beslediğini ifade etmiştir. Hechter’e göre bu etnik bilinç zamanla milliyetçiliğe dönüşmüş ve modern uluslar da kabaca bu şekilde inkişaf etmiştir (Hechter, 1975, ss. 7-10).

20. Yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle de sonlarına doğru modernist teorilerin yetersiz olduğuna dair görüşler de ön plana çıkmaya başlamış ve bilhassa John Armstrong’un, fikri temeli eserin adında da açıkça belirgin olan Milliyetçilikten Önce Milletler adlı eserinden (2018) ve benzer görüşlerden de ilham alınarak Anthony Smith ve John Hutchinson gibi teorisyenler tarafından modern milletlerin etnik geçmişlerindeki mit, sembol ve anılara odaklanması gerektiğini esas alan etno-sembolist teori ortaya çıkmıştır. Anthony Smith, modern çağda insanların inşa ya da icat ürünü bir kavram için ölüme koşmalarının mantıklı olmadığını ve insanların bu aidiyetlerine odaklanması gerektiğini ön plana çıkarmaktadır. İlâveten ona göre modernizmin etnik bağları aşacağı savı da gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla modern milletlerin muhtevasının anlaşılması için onların etnik geçmişlerine ve bu geçmişteki sembol ve mitlere odaklanılmalıdır (Smith, 2002, s. 39, 47, 48).

Sembol ve mitlerden bahsetmişken, ilk milliyetçilik teorisyenlerinden olan ve milliyetçiliği bir dine benzeterek ve hatta benzetmenin de ötesine geçmek suretiyle onu seküler bir din gibi ele alan Hayes’e de değinmek gerekir. Eserine de *Milliyetçilik: Bir Din* adını veren Hayes, Devrim Fransa’sından başlamak üzere milliyetçiliğin, geleneksel dini yapıların yerini aldığını ifade etmektedir. Ona göre milliyetçilikle birlikte seküler bir çağ

başlamakla kalmamış, milliyetçilik kendisi ritüelleri, sembolleri ve anlatıları, hatta öğretileri ile bir din halini almaya başlamıştır. Tarihsel bir anlatı ve çıkarım yapmanın ötesine geçen Hayes, kültür ve mitolojik unsurlar üzerinden milliyetçiliğin “seküler bir din” haline gelişini anlatmaktadır aslında (Hayes, 2010).

Elbette hem burada görüşlerine yer verilen teorisyenlerin görüşleri başlı başına birer araştırma konusu teşkil etmekte hem de onlarla birlikte ifade edilmesi gereken pek çok başka milliyetçilik teorisyeni bulunmaktadır. Fakat burada özellikle milliyetçiliklerin ve milletlerin salt modern gerçeklikler mi yoksa daha kadim unsurlar mı olduğuna dair teorik bir tartışmanın da var olduğu ve bu tartışmanın farklı yönlerinin varlığı ifade edilmeye çalışılmış ve bu yeterli görülmüştür.

Hem genel olarak milliyetçilik teorileri hem de Türkiye’deki seküler ve dinsel milliyetçilik anlayışlarının özüne dair bu teorik ve özet açıklamaların ardından tarihi sürece odaklanmakta yarar vardır.

2. GÖKALP VE AKÇURA’NIN MİLLET-MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞLARINA DAİR BİRKAÇ NOT

Modern Türk milliyetçiliğinin doğuşunda ve gelişiminde en önemli isimlerden olan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura, burada millet ve milliyetçilik kavramlarına bakışları ve Türk milliyetçiliğini tanımlarken modernleşmeye, İslam dinine, kültüre ve tarihe dair görüşleri temelinde mukayeseli olarak ele alınmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken kaleme aldıkları metinlerle birlikte; hayat hikayelerinden, aktif siyasetteki konumlarına kadar görüşleri üzerinde etkili olduğu düşünülebilecek farklı hususlar da değerlendirilecektir.

Hem fiziki hem de sosyo-kültürel olarak Türk dünyasının iki ayrı köşesinde yetişmiş olan bu iki düşünürden Gökalp, bir memur ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve dini etkinin daha fazla olduğu ve ayrıca etnik çeşitliliğin de oldukça görünür olduğu bir coğrafya olan Diyarbakır’da büyümüşken; Akçura, Türk dünyasının kuzeybatısında Rusların veya genel olarak Slavların yayılmasına karşı bir direniş alanı da olan bölgede Tatar bir ailenin çocuğu olarak büyümüştür. Akçura’nın büyüdüğü coğrafyada zengin, girişimci ve eğitimli bir burjuvazi yapısı mevcut iken, Gökalp görece daha yarı-feodal bir ortamda büyümüştür. Her iki isim de İstanbul’da eğitim almış ve özgürlükçü fikirlerden etkilenecek muhalefet hareketi içerisinde görev almışlardır (Georgeon, 2016, s. 92). Görece daha geleneksel bir ortamda yetişen Gökalp’in henüz ortaokul yıllarında Diyarbakır’da bir yandan Fransızca öğrenirken bir yandan da İslam bilgini Hasip Efendi’den doğu kültürüne dair önemli dersler aldığını hatırlatmakta yarar vardır. Zira bu hem doğu hem de batı medeniyetine dair düşüncelerden beslendiğinin bir göstergesidir. Hasip Efendi bu dönemde Gökalp’e İbn Sina, Farabi, İbn Rüşd gibi İslam düşünürlerinin düşüncelerini ve İbn Arabi ve Celaleddin-i Rumi gibi mutasavvıfların eserlerini öğretmiş ve tanıtmıştır (Heyd, 2002, s. 8). Akçura’nın yetiştiği ortamda ise daha hızlı bir modernleşme söz konusudur.

Ancak buna ilaveten, bölgede sadece ekonomik bir değişim veya dönüşüm değil sosyo-kültürel ve dinsel bir uyanış da mevcuttur. Akçura da bu uyanışın mimarları olan Şehabettin Mercani, Kayyum el-Nasiri ve Alimcan Barudi gibi isimlerle tanışmış, nüfuzlu bir Tatar şeyhi olan Mercani'den oldukça etkilenmiş; ayrıca reformcu düşüncenin öncülerinden Barudi ile sık sık görüşmüştür (Georgeon, 1996, ss. 23-24).

Farklı ortamlarda yetişen fakat İstanbul'da muhalefet hareketinde birleşen bu iki düşünür, fikirleri arasındaki farklı noktalar bir yana siyaseten ya da bilimsel olarak yayın konusunda da bir araya çok gelmemişlerdir. Bu da siyasetin bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir. İttihat Terakki Cemiyeti'nin (İTC) merkezinin Selanik'ten İstanbul'a çekilişi ile başlayan Akçura-Gökalp ilişkisi 1912-14 yılları arasında Gökalp'in Akçura döneminde çıkan Türk Yurdu dergisine katkı sunması ile pekişse de Akçura Türk Yurdu ve Türk Ocaklarının İTC'nin denetimine girmesini istememiş -ki bazılarına göre sebep şahsidir- ve ikilinin bu nedenle arası açılmış ve birbirlerinin çıkardıkları mecmualarda rol oynamamışlardır (Georgeon, 2016, s. 93). Hatta Akçura, İTC'nin fikri hareketlerin menbâi olarak kendi cemiyetlerini göstermeye çalıştığını oysa Osmanlı'da harsî Türkçülüğün kuruluşunun Türk Derneği, ilk mecmuasının da Türk Derneği Mecmuası olduğunu söylemiştir. Hatta ona göre İTC'nin, Türk Ocağı'nı kendine bağımlı gibi göstermesi de doğru değildir. Fakat Akçura da, Türkçülüğün gençler arasında en çok karşılık bulduğu ve canlandığı dönemin İTC'nin Selanik'teki merkezinin İstanbul'a taşınıp Ziya Gökalp ve talebelerinin Türk Yurdu ve Türk Ocağı'na dahli dönemi olduğunu kabul etmektedir (Akçura, 2016, ss. 256-57, 264). Gökalp ise, İTC için çok önemli ve belirleyici bir figürdü. Akçura'nın cemiyet ile ilişkisi cemiyete katılmama fakat cepheden de muhalefet etmeme şeklindeydi. Hatta Georgeon'a göre bu nedenle Akçura, Gökalp'e nazaran Kemalistlerce daha çabuk benimsenmiştir (Georgeon, 1996, s. 65). Bu benimsenmenin sebebi siyasi mi yoksa ideolojik mi aşağıda detaylıca irdelenecektir ancak tek başına bu tespitin dahi oldukça önemli ve doğru olduğu belirtilmelidir. Cumhuriyetin ideoloğu olarak pek çok yerde Gökalp ifade edilse de, aslında kemalizme görüş olarak daha yakın olan ve Kemalist milliyetçiliğin beslendiği başat kaynaklardan da biri olan, Akçura'dır.

Bora'nın tabiriyle (2017, s. 203, 215) "*İttihatçıların hocası*" Gökalp, yeni ulus devletin kuruluş sürecinde milli uyanışın başöğretmeni olarak anılacak ancak yeterince modernist ve inkılapçı olmadığı da not edilecektir. Akçura ise çok daha modernisttir ve 1925'te verdiği bir konferansta "*asri devletin icapları*"nı sıralarken Kemalist ulus-devlet programının da çerçevesini çizmektedir. Tabi bu noktada cumhuriyetin kuruluş felsefesi ile sonradan gelişen Kemalist ideoloji arasındaki kırılma ve ayrım noktalarını da göz önünde bulundurmak önemlidir lakin bu konu, bu metnin ilgi alanı ve kapsamını aşmaktadır.

Bunun ideolojik boyutuna geçmeden önce ise iki isim arasındaki temel farklardan birinin bilim disiplini ile de ilgili olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Çünkü temelde meselelere Gökalp bir sosyolog, Akçura ise bir tarihçi gözüyle bakmaktadır. Gökalp'in Darülfünun'da sosyoloji kürsüsünü kuran kişi, Akçura'nın da Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasındaki önemli isimlerden biri olduğu hatırlanabilir. Gökalp'e göre Türk milliyetçiliği kökleri Avrupa'da olan bir fikir hareketi iken -ki bu Gökalp'in de modernist teorilere yakın olduğu fikrini uyandırmamalıdır zira o pek çok eserinde Türk milletin kadimliğinden ve etnik geçmişinden söz etmekte o noktaya oldukça fazla ehemmiyet atfetmektedir- Akçura'ya göre ise kendine ulusal ekonomik bir pazar ve siyasi özerklik yaratmak isteyen ve Osmanlı'da da gayrimüslim azınlıkların gelişmesine neden olan ekonomik yapıya bir tepkidir. Dolayısıyla Gökalp Türk milliyetçiliğini kültür kavramı ekseninde tanımlama ve destekleme eğiliminde iken, Akçura ise ona daha çok ekonomik bir temel sağlamak ve kendisinin içinden geldiği Tatar burjuvazisine benzer bir ulusal burjuvazi oluşturma odaklı olmuştur. Bu aslında kapitalizm ile Rus tarzı popülizmin bir karışımı olarak da okunabilir (Georgeon, 2016, ss. 93-98). Bu anlamda Gökalp ile Akçura daha mikro düzeyde milli iktisat hususunda da ayrılmaktadır. Akçura asri devletleri sanayi ve ticaret şirketlerine benzetmekte ve bütüncül, topyekün ve hızlı bir sanayileşme ihtiyacına işaret etmektedir. Gökalp ise daha çok loncaların merkezleştirilip modernleştirildiği bir sistem ihtiyacından söz eder. (Bora, 2017, s. 215).

Bu ayrışmaların en dikkat çekenlerinden biri de iki düşünürün millet tanımlarında kendisini göstermiştir. Gökalp'in tanımı daha kültür merkezli iken, Akçura ise ırk tabirini kullanarak daha çok bugün etnisiteye denk düşen bir millet tanımı yapmıştır.

Gökalp'e göre (2014, ss. 37-39) *“millet; lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu dili dilime uyan, dini dinime uyan diyerek tarif eder.”* Ona göre millet olmak kesinlikle ırk ya da şecere ile ilgili bir durum değildir. Aksine o insanlarda şecere aramanın lüzumsuz olduğunu şecerenin ancak atlar için önemli olabileceğini söyleyecek kadar nettir bu hususta. Hayvanlar söz konusu olduğunda önemli olan ırk meselesi insanlarda önemsizdir çünkü içtimai özelliklere bir etkisi yoktur. Ona göre açık bir şekilde *“Türküm diyen her ferdi Türk tanımaktan başka çare yoktur”*.

Gökalp'in bu görüşleri, kendi etnik kökenine dair muhtelif yorumlar göz önünde bulundurulduğunda ayrı bir anlam da kazanmaktadır. Kürtlerin yoğunlukta olduğu bir bölgede doğmuş ve yaşamış olması nedeniyle Gökalp'in etnik kökeni hem taraftarları hem de muhalifleri tarafından tartışılmış, bazıları bu durumu bir paradoks olarak değerlendirmiştir. Ancak Gökalp'in Türklük anlayışının soyu merkeze alan etnik bir anlayıştan çok terbiyeyi, dili ve dini önceleyen bir bakış açısı olduğu hatırlandığında bunun bir paradoks olmadığı açıktır. Ayrıca Gökalp kendisini her anlamda Türk olarak görmüş, Kürtleri ise komşu, hemşehri ve memleketinden insanlar olarak kıymetli bir konuma yerleştirmiştir (Uzer, 2013, ss. 398-399).

Soy yerine sübjektifliği ve kültürel kavramları öne çıkaran benzer netlikte görüşler Gökalp'ten sonra da Türk milliyetçileri arasında devam etmiştir. Örneğin Türk milliyetçiliğinin cumhuriyetin ilk dönemlerindeki önemli isimlerinden Sadri Maksudi Arsal insanlar arasında ırk farklılıkları olduğunu ancak bu farklılıkların idrak kudreti, muhakeme istidatı ya da irade kabiliyeti gibi konularda olmadığını ifade etmektedir (Arsal, 1955, ss. 79-80). Bu gelenek, aşağıda detaylandırılacağı üzere Türk milliyetçiliğinde ana damar olarak tabir edeceğimiz çizgiyi oluşturacak ve sürdürecektir.

Akçura'da ise durum daha farklıdır. Ona göre (2016, s. 17) “*Millet, ırk ve lisanın esasen birliğinden dolayı ictimai vicdanında vahdet hasıl olmuş bir cemiyet-i beşeriyedir*” Her ne kadar Akçura'nın ırktan kastettiğinin daha çok kültüre yakın bir gerçeklik olduğu sıklıkla savunulsa da –ki Gökalp de bir eserinde (2016, ss. 72-73) ırkın aslında anatomiyle ilgili olduğunu ama o dönemlerde daha çok kavim ile eş anlamlı kullanıldığını vurgular- yine de Gökalp ile yakın dönemlerdeki tanımlar olduğu için aradaki bakış açısı farkı aslında sarihtir. Ünlü eseri Üç Tarz-ı Siyaset'te de Akçura (1976, s. 20), Osmanlı devlet erkanının devletin son dönemlerinde özellikle de Osmanlılık fikrinin hakim olduğu dönemde Fransızların yurttaşlık esasındaki millet anlayışını örnek aldığını ancak milliyet kaidesinin Almanların nazarında olduğu gibi ırk esasında ele alınmasının galebe gelmesiyle bu fikrin işlevsizleştiğini ifade etmektedir.

İrk, Kellas'ın da tanımladığı gibi (1991, s. 5) –ki pek çok modern kaynakta da bu şekilde geçmektedir- ulus ve etnik gruptan net bir şekilde ayrıışan ağırlıklı olarak biyolojik terimlerle tartışılan ve o ekseninde ele alınan, genetik ve fenotipik ayrımların vurgulandığı bir kavramdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Akçura'nın metinlerinin genel ruhu Türklüğü salt biyoloji ya da genetiğin konusu gibi ele almamakla birlikte Gökalp gibi terbiye ve kültür yerine ona göre daha somut noktalara odaklanmayı esas aldığı nettir. Üstelik Gökalp'in tanımındaki din vurgusunun Akçura'da neredeyse hiç olmadığını da hatırlatmak ve buradan hareketle bunun yalnızca millet tanımında değil genel anlamda Türkçülük anlayışlarında da bir farklılık olarak ön plana çıkmasını irdelemeye geçmek mümkündür.

Akçura, Türk geleneğinde hukuk alanının önemli bir kısmını törenin teşkil ettiğini ve bunun da ortak aklı oluşturduğunu savunmuş; İslam'ın önemini kabul etmekle birlikte mutlak ve her alanı düzenleyen bir disiplin olmadığını –Türk geleneğindeki pratikten söz edilmektedir- vurgulamıştır. Onun bu bakış açısı, laik bir tarih ve devlet anlayışının zemini olma hedefindedir. Ancak bu noktada hatırlatmak gerekir ki, töre ve modern dünyevileşme aynı şey değildir (Macit, 2011, s. 402).

Gökalp ise özellikle Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminden önceki yazılarında Türklüğün İslamla yoğrulmuş olduğunu söylemiş ve muasır bir İslam Türklüğü oluşturulması gereğinden söz etmiştir. Bunu söylerken kastettiği muasırlığın da teknik bir mesele olduğunu –Gökalp'in hars ile medeniyeti ayırıp medeniyeti teknik alanla özdeşleştirdiği anlayışı

malumdur- yaşam tarzının benzetilmesi olmadığını da vurgulamıştır. Hatta Gökalp bu görüşlerini de ifade ettiği önemli metni Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak'da Türkçülüğün aynı zamanda İslamcılık olduğunu, Türkçülerin de İslam ümmetçisi olarak kendilerini İslam milliyetçilerinden ayırdıklarını ifade etmiştir. Ona göre Türklük fikri kuvvetlendikçe İslam ümmetçiliği de desteklenecek ve bu ikisi meczolacaktır (Gökalp, 2016, s. 19, 20, 47, 81). Fakat aynı dönemdeki bir başka yazısında da Tanzimat irfanı dediği Batıcı eğitim ile ve Ümmet irfanı dediği İslamcı eğitim ve bunların ikisini de bünyesinde birleştirmeyi hedefleyen yeni bir Türkçülük hareketi ihtiyacından da söz etmektedir. Ümmet irfanı yerine milli hars, tanzimat irfanı yerine de asri medeniyet ikame edilmeli ve tüm bunlar Türkçü fikirlerde buluşmalıydı. Bu Türkçülüğün mahiyetini anlamanın yolu da gençliğin buhranlarına odaklanmak idi. Burada özellikle ele alınacak olan Gökalp'ın din buhranı dediği, dönemin gençleri nazarındaki din algı ve anlayışı ve Türkçülüğün bu noktadaki bakış açısı ve işlevselliğidir. Gökalp'e göre söz konusu dönemde -1918- din buhranı yaşanmasının sebebi din eğitimindeki aksaklıklar ve gençlerin çoğunlukla din ile akıl ve din ile örf arasında kalmalarıdır. Oysa İslam, gerçeklik hükümlerinden -şeniyet- bahseden ilimlerine Kelam, kıymet hükümlerinden bahseden ilmine Fıkıh adını vermiş ve bu iki alanı da ayrı ayrı önemli kılmıştır. Öyle ki akıl ve naklin çatıştığı yerde akıl temel alınır. Kıymet hükümlerinde de örf önemli unsurlardan birisidir. Gökalp'e göre bu nedenle hiçbir din İslam kadar bütün zaman ve milletlere uygulanabilir değildir. Çünkü o İslam'ın şeniyet hükümlerinde zamanın aklına, kıymet hükümlerinde ise örfe göre yorumlandığını ifade etmektedir. Bu nedenle Müslüman milletlerin asrileşmesinin önünde hiçbir engel yoktur. Dolayısıyla İslam, milliyet ve medeniyet birbiri ile çelişen değil aksine ahenktar bir kuvvetle takip edilmesi gereken unsurlardır (Gökalp, 2018, s. 253-267). Gökalp'ın ulaşmaya çalıştığı nokta, daha doğrusu cevabını aradığı soru "*Biz, biz olarak nasıl kalkınabiliriz?*" sorusudur. Yani Türk milletinin kendi değer yargılarını koruyarak nasıl Batılı ülkelerin teknik gelişmişlik seviyelerine ulaşabileceği meselesidir (Erdem, 2020b, s. 117). Gökalp cumhuriyet döneminin hemen başında ise Türkçülüğün siyasi alana Mustafa Kemal tarafından taşındığını söyleyecek, Türkiye ve Türk milleti isimleri ve kimlikleri üzerinde Halk Fırkası'na ve onun annesi olarak tanımladığı Müdafai Hukuk Cemiyetine "*teşekkür edecek*" ve bu kez halkçılık ile Türkçülüğün buluşması -belki meczolmasını- öne çıkaracaktır (Gökalp, 2014, ss. 202-203).

Gökalp ile Akçura'nın görüşlerindeki temel ayrımlar ifade edildiğine göre, Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki ulusçuluk anlayışından Türk siyasal ve toplumsal hayatında ülkücü hareketin karşılık bulması ve 1923-31 arası dönem ile ortak noktalar bulundursa da ayrı ve özgün bir milliyetçilik anlayışının yükselmesinin ele alınmasında yarar vardır. Zira bu şekilde, söz konusu seküler-dinsel ayrımı daha net bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. SEKÜLER/İNŞACI MİLLET ANLAYIŞINDAN TÜRK-İSLAM ÜLKÜSÜNE

Yukarıda izah edilmeye çalışılan Gökâlp-Akçura mukayesesi aslında Türk milliyetçiliğinin köklerindeki seküler-modernist ve geleneksel-dinsel kanatlara atfa işaret etmektedir. Bunun cumhuriyet dönemine yansımaları ele almak için öncelikle cumhuriyetin kurucu felsefesindeki milliyetçilik algı ve anlayışına değinilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan modern milliyetçilik hareketlerinden en son ortaya çıkan olan Türk milliyetçiliği artık Türk milletini modern bir ulus formuna sokma çabasını ya da çalışmalarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1923-1931 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin, dünyanın özellikle de Batının tamamına yakınında olduğu gibi, modern bir ulus-devlet olarak şekillendirmek ve tarihi kökleri oldukça eskiye dayanan Türklüğü merkeze alarak modern, Batılı, seküler bir ulus inşa etmek birinci öncelik olmuştur. Bu metinde bazen seküler, bazen inşacı bazen de Kemalist milliyetçilik şeklinde ifade edilecek olan bu anlayış aslında milliyetçilik kuramları içerisindeki modernist görüşlerde ön plana çıkan milletlerin birer inşa oldukları ve ulus-devletler tarafından entelektüel bir çabanın ürünü olarak şekillendirildikleri savının pratik hali olarak görülebilir. Ancak bu ulusçuluk hareketi Türk kimliğinin kadimliğini de vurgulamış, etnik geçmişe dair pek çok doneyi kullanmıştır ki modernist teoriler de entelektüellerin ulus inşa ederken bunu sıklıkla yaptığını vurgulamaktadır. Söz konusu donelerin ise dönemsel olarak değiştiği, önce Türklerin ata yurdu olan Orta Asya'daki kadim tarihi merkeze alan, ancak 1930'lu yıllarda batıdaki ırkçı nazariyelere karşı bir refleks olarak beyaz Türk imajı çizmeye ve Anadolu'daki Rum ve Ermeni hak iddialarına karşı da söz konusu coğrafyada Türklerin bu topluluklardan daha eski olduğunu kanıtlama çabası olarak Türklerin tarihini Anadolu'daki ilk medeniyetlere dayandırma çabaları örnek gösterilerek ifade edilebilir. İnşacı ulus anlayışından ayrılan Türk milliyetçiliğinin özelliklerine geçmeden önce Kemalist milliyetçiliğin dayandığı kemalizmin ideolojik altyapısından kısaca söz etmekte yarar vardır.

Parla, kemalizmi kültürel kemalizm ve siyasal kemalizm olarak ikiye ayırarak ele almaktadır. Ona göre kültürel kemalizm merkezine laikliği, akılcılığı ve kültürel anlamda katı bir reformculuğu alan bir ideoloji ve hareket iken; siyasal kemalizm ise solidarist ve korporatist öze sahip, otoriterliği, devletçiliği, tek partililiği ve hatta şefçiliği merkeze alan bir siyasal ideoloji ve rejim türüdür. İkisi arasındaki en önemli fark ikisi de ideoloji olmasına karşın siyasal kemalizmin aynı zamanda bir rejim türü hüviyetinde oluşudur. Parla, kemalizm ve Ziya Gökalp'in fikirleri üzerine yazdığı metinde bu ayrımı yaparken; bir yandan da Ziya Gökalp'in cumhuriyetçiliği ve milliyetçiliğinin Kemalistlerce benimsendiğini ancak iktisadi devletçiliğinin benimsenmediğini ifade etmektedir. Ona göre Gökalp'in anlayışı daha çoğulcu ve halkçı iken siyasal kemalizm daha otoriter bir anlayışa sahip şekilde gelişmiştir. Benzer şekilde kültürel kemalizmin laiklik ve inkılapçılığı

da Gökalp'in öngördüğü ya da önerdiğinden çok daha radikal olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu noktada, söz konusu farklılıklarla birlikte, Parla'ya göre Gökalp'in cumhuriyetin ve Atatürk'ün fikirlerinin “babası” olduğunu ve Parla'nın bunu sık sık vurguladığını hatırlatmakta yarar vardır (Parla, 2009, ss. 9-10, 232-233). Burada vurgulanmak istenen, kemalizmin temelinin kavranması haricinde yoruma açık oluşudur. Zira Parla, söz konusu eserinde Gökalp'in belirleyiciliğinden bahsetse de yukarıda da belirtildiği üzere literatürde kemalizmin ya da cumhuriyetin ilk yıllarındaki ideolojik bakış açısının daha çok Akçura çizgisinde olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Dolayısıyla tereffuatlı bir kemalizm irdelemesi bu makalenin ilgi alanının dışındadır ve temel görüşler üzerinden, Türk milliyetçiliğindeki sekülerlik-dinsellik sarkacında tarihsel bir figür olarak Mustafa Kemal Atatürk ve kemalizmin rolleri ele alınmaya çalışılmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, hem bir ideolog, hem de bir tarihi karakter ve sembol olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisi ve Türk toplumundaki karşılığı ile kemalizm arasında ciddi bir ayrım vardır. Atatürk ekseriyetle Türkler için, ülkeyi işgalden kurtarmış ve milli devletin kurucusu olmuş saygıdeğer bir figürdür. Kemalizm ise özellikle onun vefatının ardından şekillenen bir fikir setidir. Burası önemlidir zira hem toplumda hem de bilhassa milliyetçi entelektüeller açısından kemalizm karşıtlığının Atatürk karşıtlığı olarak okunmamasının nedeni budur. Ayrıca bir diğer önemli nokta da kemalizmin tek bir dönemi ifade etmediği ve farklı dönemlerde milliyetçiler tarafından farklı yorumlarla karşılandığıdır (Bilgin, 2018, s. 334). Bir başka deyişle Atatürk, Türk milletinin önemli bir değeri haline gelmişken kemalizm daha çok Halk Fırkası'nın sonraki dönemlerde öne çıkardığı fikri yapıdır. Bu anlamda ilginç bir ayrım da Atatürkçülük ile kemalizm arasında da kendini göstermektedir. Başlangıçta kulağa ilginç gelen bu ayrım ülkede kemalizmden uzak, hatta dönem dönem kemalizm ile kavgalı kesimlerin -ki milliyetçiler ve muhafazakarların bir bölümü için de bu geçerlidir- Atatürkçülüğü daha çok cumhuriyet ve teknik anlamda ilerlemeci bir modernleşme ile özdeşleştirerek kendi ideolojik yapıları içerisinde ona da yer vermesi/eklemlenmesi şeklinde görünürleşmektedir. Doğan Gürpınar (2011, s. 135) bu durumu Atatürkçülük özel alana, kemalizm ise politik alana ait kavramlardır diyerek izah eder. Bora ise, solda ve İslamcı literatürde –buna milliyetçi kesim de dahil edilebilir belki- kemalizm kavramının eleştirel bir şekilde ele alındığını bunun yerine Atatürkçülüğün benimsendiğini ifade eder (Bora, 2017, s. 169). Benzer bir görüşü vurgulayan Yayla ise ilaveten, kemalizmin sistemli ve kendi içerisinde tutarlı bir teori hüviyetinde olduğunu, Mustafa Kemal hayattayken bunun var olmadığını dolayısıyla bu anlamda Mustafa Kemal'in Kemalist olarak tanımlanamayacağını ifade etmektedir (Yayla, 2015, s. 47). Ancak bu ayrım 21. Yüzyılda modernleşme ve teknik anlamda ilerlemeciliğin Türk milliyetçiliğinin de ana omurgalarından biri olarak yerleşmesiyle birlikte daha da görünür olmaya başlamıştır.

Aksi bir durum da kendisini Kemalist ya da Atatürkçü olarak tanımlayan ve anayasada Türk milliyetçiliği yerine Atatürk milliyetçiliği ifadesini getiren anlayış için söylenebilir. 1982 anayasasında görülen bu tabir 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ideolojik karşılığı olarak ifade edilebilir. Bora'nın tabiriyle (2017, s. 136) bu darbe “bir kemalist restorasyon döneminin başlangıcı”dır. Parla'nın daha da net ifadesiyle (2009, s. 237), “*kemalizm 1982 anayasası ile mutlak resmi ideoloji haline gelmiştir*”. Atatürk milliyetçiliği tabiri, geri kalan milliyetçilikleri ırkçılık ve dışlayıcılıkla suçlamayı da arka planında barındırmakta Turancılık ve diğer milliyetçi anlayışları sapkınlıkla itham etmektedir. Kemalist milliyetçilik, Atatürk'ün “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” sözünü merkeze alarak Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde seküler ulusal bilinç yaratmaya odaklanan bir anlayıştır (Poulton, 1997, s. 130). Bu, Erdem'in ifadesiyle aslında karşı siyasi cephede yer alanları suçlamak için Atatürk'ün gücü ve karizmasından yararlanma olarak da görülebilir (Erdem, İnternet Kaynağı, 2022).

İdeolojik olarak bu net ayrımlara haiz Kemalist milliyetçilik ile geleneksel milliyetçilik arasında belki mümkün olabilecek bir kesişimin önu pratikte de; 1944 Türkçülük-Turancılık davası sürecinde yaşanan ayırım ve 60'lı yıllarda kemalizmin sol söylemle eklemelenmesi ile kesilmiştir denilebilir (Bora ve Can, 2004, s. 176). Hatta ülkücü hareketin kurucu lideri Alparslan Türkeş 1950 yılında yayınlanan bir yazısında Türkçülük ve Türk Birliği ülküsünün tek parti döneminde yaşadığı sıkıntılardan dem vurmuş ve 14 Mayıs 1950'de tek parti iktidarının sona ermesini “*Türkçülüğün ufku yeniden aydınlanmıştır*” diyerek kutlamıştır (Türkeş, 1979, s. 17). İdeolojik temelli bu fiili ayrıma dair tespitlerde bulunmadan önce cumhuriyetin ilk dönemlerindeki modern milliyetçilik algısından özellikle Türk tarihindeki imparatorluk devirlerinin mirasına da sahip çıkan ve onun da savunuculuğunu açıkça yapan bir anlayışa geçişe değinilecektir.

1960'lı yıllarla birlikte Türkiye'de özellikle sağ siyaset içerisinde güç kazanmaya başlayan ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne geçiş sonrasında iyiden iyiye hem entelektüel yaşamda ideolojik olarak hem de toplumsal karşılık anlamında genişleyen ülkücü hareket cumhuriyet ilke ve inkılaplarına bağlılıkla birlikte Türk tarihini bir bütün olarak gören ve kıymet atfeden özgün bir anlayışla ortaya çıkmıştır. Bu anlayışın köklerinde elbette 40'lı yıllardan itibaren Hüseyin Nihal Atsız gibi tarihçi ve düşünürlerin belirleyici etkisi olmuş, Türk ülküsü Orta Asya Türk tarihinden cumhuriyete kadar da bir bütün olarak ele alınmıştır. Söz konusu 60'lı yıllarla birlikte ise bu görüşün içerisine ana faktör ve belirleyen olarak İslam dini dahil olmaya başlamıştır. Örneğin, ülkücü hareketin referans isimlerinden olan Galip Erdem (2013, s. 65, 103), 60'lı yılların henüz başlarında kaleme aldığı “*Kim ilerici kim gerici*” ya da “*Yılbaşı Düşünceleri*” gibi yazılarda dini topyekün yok sayan bir laiklik anlayışını ve batıdan kültürel iktibası açıkça eleştirmiştir.

Bahsi geçen sürecin en önemli entelektüellerinden olan Erol Güngör, bu tarihte Osmanlı'nın önemine ayrı bir pencere açmış hatta Osmanlı öncesini, *“ona zemin hazırlayan bir prova”* şeklinde tanımlamıştır. Osmanlı'nın sosyal, siyasi ve hukuki yapısını açıkça öven Güngör, adaleti merkeze almış bu devlet yapısının Osmanlı tarihine yeganelik kazandırdığını ifade etmektedir. Hatta O, Osmanlı'nın son dönemlerindeki siyasi hareketleri -meşrutiyet ve hürriyet sloganlarını- Türk devletinin bir an önce yıkılmasını kolaylaştırma yönüyle öne çıkarmıştır. Özellikle Ziya Gökalp'in Osmanlı'ya bakışına yoğun eleştiriler getirmiş, ayrıca onun muasırlaşmak diyerek Batı medeniyetini Türk kültürüne aşlamak şeklinde münevverlere rol biçmesini şiddetle reddetmiştir (Güngör, 1980, ss. 78-90). Güngör'ün ülkücü fikriyat içerisindeki yeri iki açıdan çok önemlidir. Birincisi, onu sağ siyaset içerisinde İslamcılıktan net bir şekilde milli kimliği merkeze alan bir milliyetçilik ile ayıran, imparatorluk dönemine değer atfetmenin milliyetçilik ile çelişmeyeceğini ve tabir-i caizse İslamcılığın tekelinde olmadığını göstermesidir. İkincisi ise, milliyetçiliğin modernleşme ya da batılılaşma yerine aksine manevi değerlere dönerek ve din başta olmak üzere toplumsal kıymetleri merkeze alarak yorumlanmasını savunmasıdır. Bu, Türkçülüğe İslam'ı da ekleyen Türk-İslamcı görüş için bir mihenk taşıdır. Buradaki önemli bir nokta da, Güngör'ün Gökalp de dahil olmak üzere Osmanlı'nın son dönemindeki Türkçülere ağır tenkitlerde bulunmasıdır. Öncelikle Gökalp'in muasırlaşmak tabirinin Türk milliyetçiliğinde çok ciddi bir karşılığı olduğu ve bunu, bu metnin yazıldığı dönemde de koruduğunu hatta daha da güçlenerek koruduğunu söylemek mümkündür. Güngör'ün halk kültürüne medeniyet zerketmeye dair eleştirileri Gökalp'in farklı dönemlerde yazdığı metinlerin alternatif bir okuması olarak yorumlanacağı gibi bu metnin konusu değildir. Bu metin açısından ancak, Gökalp'in muasırlaşmak anlayışının yekpare teknik açıdan bir medenileşme olduğu vurgulanabilir ve bu anlamda Türk milliyetçiliğinin ideolojik yapısında belirleyici rolü olduğu söylenebilir.

Türk milliyetçilerinin bahsi geçen dönemde -elbette tamamen aynı yıllardan değil, yaklaşık yirmi yıllık bir süreçten söz edilmektedir- imparatorluk dönemlerine olan ilgisi ve değer atfedışı Güngör ile de sınırlı değildir. Özellikle İbrahim Kafesoğlu ve Osman Turan gibi önemli tarihçilerin Selçuklu devlet ve toplum yapısına, tarihine ve medeniyet tarihine katkılarına dair dikkat çekici çalışmaları ve bu çalışmaların milliyetçiler başta olmak üzere entelektüellerce okunması ve tartışılması da dikkat çekicidir.

Yukarıda da ifade edilen bütüncü tarih anlayışı imparatorluk dönemi vurgusu ve İslami söylemin gücünün artması ile birlikte entelektüel alandan toplumsal alana genişleyen yeni bir söylem olarak Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresini ön plana çıkarmıştır. Osman Turan'ın *“Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi”* adlı eseri ile (2017) daha da sistematize olan ve milliyetçiler başta olmak üzere toplumun önemli bir bölümünde karşılık bulmaya başlayan anlayış Nizam-ı Alem ve İlay-ı Kelimetullah hedeflerini Türk milliyetçileri için birincil hedefler ve bir kıvılcık elma olarak ortaya

koymaya başlamıştır. Turan'ın Hunlardan ve Türk hakanı Mete'den başlattığı cihan hakimiyeti fikri (2017, s. 105) tarihin farklı dönemlerinde muhtelif yakın hedeflerle beslenmeye çalışmış bir kıvılcık elma olarak tanımlanabilir ki bunun 1960'larda bulduğu karşılık da kavramsal olarak cihan hakimiyeti, nizam-alem ve İslam unsurunun tamamen görünür kılındığı İlay-ı Kelimetullah olmuştur. Bu görüşün Türk tarihinde daima olduğunu (Eski Türklere dair örnek zaten Turan'a yapılan atıfta mevcut, ilaveten örneğin Osmanlı dönemi için yine Turan, 2017, s. 286) , ancak farklı dönemlerde öne çıkan hedeflerin değişebildiğini hatırlatmakta yarar vardır. Bir diğer husus, cihan hakimiyeti ülküsünün kavramsal olarak da cumhuriyet döneminde milliyetçiler arasında “*Türk milletine çağrı*” adlı metinde (2015, s. 95) Türklerin atı ehlileştirmelerinin onları şehir devletlerinden çok, ulaşım imkanının at sayesinde artmasıyla daha geniş coğrafyalara yayılma fikrine dayandığını söyleyen Nihal Atsız tarafından da öne çıkarıldığıdır. Turan'ın eseriyle bu fikir tekrar geniş kitlelere ulaşmaya başlamış ve ülkücü-milliyetçi fikir sistemi içerisinde bu hedefle İslami söylem ve ideolojik altyapı tekrar bir araya gelmiştir.

Türk milliyetçiliğinde İslami etkinin ağırlık kazanmasındaki en önemli isimlerden biri de Seyyid Ahmed Arvasi olmuştur. Eğitim anlamında bir pedagog ve öğretmen olan, ancak yazıları ve fikirleri ile dönemin ülkücüleri arasında büyük bir üne ve etkiye sahip olan Arvasi; öncelikle ülkücülüğün bir sentez olarak ifade edilmesine karşı çıkmış, Türklük ile İslam'ın bir tez-antitez birleşimi olmadığını bu nedenle Türk-İslam sentezi değil, Türk-İslam ülküsü ifadesinin kullanılması gerektiğini ısrarla dile getirerek (1994, s. 8) ülkücü-milliyetçi literatürde bu ifadenin yeniden canlanmasını ve mihenk taşı kavramlardan biri olmasını sağlamıştır. Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini ifade eden Seyyid'lik de atfedilen Arvasi bu yönüyle Türk milliyetçiliğinde ana damar olarak ifade edilebilecek olan, kültür temelinde tanımlanmış millet anlayışının –biyolojik temelli, ırkı temel alan anlayışı kökten reddeden- da örneklerinden biri olarak ifade edilebilir. Zaten kendisinin de oldukça ünlü olan “*Ben Afrika'nın ortasında doğmuş bir zenci olsaydım ve bu şuur bende olsaydı tereddütsüz Türk milliyetçisi olurum*” sözü bu anlayışın açık bir tezahürüdür. Millet anlayışı Gökaltp ile benzemekle birlikte Arvasi'nin hars-medeniyet kavramlarına bakış açısının da tıpkı Güngör gibi, Gökaltp'e eleştirel olduğunu belirtmekte yarar vardır. Arvasi, Gökaltp'in kültürü milli, medeniyeti beynelmilel görmesini reddederek her ikisinin de milli olarak görülmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini savunur (1994, ss. 251-52). Bu yönüyle, Akçura ile Gökaltp arasındaki görüş farklılıklarının ötesinde 60'lı yıllarla birlikte Türk milliyetçiliğinde İslam vurgusu Gökaltp'in ilk dönem görüşlerinin de ötesine geçmiş, ayrıca Gökaltp'in batıcılıkla özdeşleştirilen muasırlaşmak fikrine ve imparatorluk dönemine bakışına dair de eleştirel yorumlar görünür olmuştur.

Bu dönemin temel dinamiklerinin ardından, Türk milliyetçiliğinin modernleşme ve gelenek gerçekliklerine aktüel bakışı irdelenebilir. Bu

noktada, 1980 darbesi bir kırılma olarak alınıp sonrasındaki süreç ele alınmalıdır. Bu yapılırken de özellikle literatürde sıklıkla karşılaşıldığı üzere, Türk milliyetçiliğini Kemalist milliyetçilik anlayışı ile yakınlaşma ya da uzaklaşma üzerinden konumlandırmaya çalışılmasının aksine modernist-seküler/geleneksel-dinsel kırılmasını merkeze alan özgün bir perspektif tercih edilecektir.

4. AŞINAN SINIRLAR YA DA SINIRLARI AŞMAK

1980 darbesinden sonraki süreçte, elbette ifade edilen süreç ve isimlerin her biri ayrı bir araştırma konusudur ancak burada ele alınan temel nokta kaybedilmeden bir izah, örneklendirme ve temellendirme yapılmaya çalışılmaktadır. 1980 darbesinin ülkücü hareketi yargılaması, idamlar, cezaevi yılları, toplumsal ve entelektüel anlamda zor bir dönemi beraberinde getirmiş, 90'lı yılların görece kaotik ve parçalı ortamı da bu durumu sürdürmüştür. Bu süreçler ülke sathında hegemonik olarak Atatürkçü eğilimlerin artış gösterdiği, hatta kemalizme yaklaşan bir milliyetçilik anlayışının tekrar yükseldiği bir dönem olarak özetlenebilir. Ülkücü-milliyetçi anlayış içerisinde de bu dönemde, geçmişteki görüş farklılıkları devam etmiş ancak bu, Kemalist milliyetçiliğe yaklaşmak değil daha çok ideolojik çoraklık yaşanması ve ülkücü-milliyetçilerin fikir adamı yetiştiremediği bir dönemde aktüel dile uyum sağlamak şeklinde ifade edilebilir. Aktif siyasal yaşama kurumları ile katılan her ideolojik yapının yaşadığı temel sorunlardan biri olan bu durum, ülkücü hareketin fikri altyapısında bir değişikliğe sebep olmamakla birlikte – çünkü camia mensuplarınca ülkücü hareketin eğitim yuvası olarak tanımlanan Ülkü Ocaklarının eğitim programlarında yukarıda adı geçen isimlerin tamamının, Türklüğü ve İslam'ı bir arada değerlendiren anlayışla yoğrularak gençlere aktarılmaya çalışıldığı görülmektedir- özellikle 21. Yüzyılın başında yükselen küreselleşme savunuculuğu ve milliyetçiliğe karşı cephe alışlar karşısında gösterilen refleks ve daha sonra yine aktüel siyaset içerisinde ülkücü hareketten yaşanan kopuşlar özellikle dışarıdan ülkücü-milliyetçi fikriyata bakışta değişiklikleri ve muhtelif yorumları beraberinde getirmiştir. Eğer gündelik siyasal gelişmeler baz alınarak bir yorum çabasına girilecek olursa yalnızca 21. Yüzyılı bile farklı dilimlere ayırmak ve belirlenecek kırılma noktaları üzerinden tespitlerde bulunmaya çalışmak gerekecektir. Oysa burada; Türk milliyetçiliğinin bu dönemde din ve gelenek ile olan ilişkisi ele alınmaktadır.

21. Yüzyılda milliyetçi siyasette İslam vurgusunun önemini koruduğu da görülmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin kurumsal anlamda bu çizgiyi sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin 2007 seçim beyannamesinde militan laikliğe de din istismarına da aynı anda ve derecede karşı olunduğu fikrinin vurgulanması (ss. 19-20), 2024 güncel parti programında (ss. 23-24) sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal pek çok konuda Türk-İslam kaynaklarından birlikte beslenilmesi gereğinin vurgulanması, partinin genel başkanının

hemen hemen her konuşmasında Türklük ve İslam'ın birlikteliğini vurgulaması bunun en net göstergelerindendir.

Kurumsal vurguların dışında bu dönemde Türk milliyetçiliğine dair literatürde de benzer eğilimlere rastlanılmaktadır. Örneğin Prof. Dr. Nadim Macit tarafından 2011'de yayınlanan eserde (s. 106-107) Türk milletin *karakteri* “*tarihin insani ve İslami sedası*” olarak tanımlanmakta, bu sedanın da ilimle çağa taşınması gereği vurgulanmaktadır. Bu anlayış hem İslami vurgunun sürmesi hem de Gökalp'in muasırlaşmak ilkesine dair de bir atıf taşınması olarak değerlendirilirse, dikkat çekicidir. Ayrıca Macit'e göre (2011, ss. 111-112) Türk milliyetçilerinin ana hedeflerinden biri geleneğe dönük bir uyanışın hamisi olmaktır. Bu anlayışın da merkezinde devletten çok millet olgusu vardır. Türk milliyetçiliği devlet gücü ve resmi kurumlarla özdeşleşmiş bir ideoloji değildir, onun temeli millet iradesidir. Devlet gücüne yaslanmış otoriter ve militarist bir dili, Türk milliyetçiliğiymiş gibi sunmak ona göre kabul edilemez. Zaten yakın tarihte milliyetçilerin siyasi suçlu ilan edilip yargılanması da bunu göstermektedir. Onun bu görüşleri Türk milliyetçiliği ile Kemalist resmi ideolojinin – özellikle de darbe yönetiminin oturtmaya çalıştığı anlayışın- ayrıştığı noktaların canlılığını koruduğunu göstermektedir. Yine açıkça ifade ettiği üzere (2011, s. 260-1) toplumun rasyonelleşmesinin din faktörünün önemini ortadan kaldıracağına dayanan, salt akıl merkezli – hatta akılı kutsayan- modern ulus tasavvuru, Türk milliyetçiliğinin benimsediği bir anlayış değildir. Onu batılı bir ulusçuluktan ayıran temel noktalardan biri dine atfettiği kıymet, diğeri de çağdaşlaşma ve tarihin ikisinin de örüntüsüne sığınmadan yeni bir model arayışında olmasıdır.

Söz konusu model arayışı savı pek çok farklı metin ve görüşte farklı bakış açısı ve eksenle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Demir de Türk milliyetçiliğinin yerel kimliklerle evrensel kimlikleri uzlaştırma projesi olduğunu ifade etmektedir. Yerel kimlikten kastı İslam, evrensel kimliklerden kastı ise modernitedir ve Türk milliyetçiliğinin bu ikisi arasında bir medeniyet kurmaya çalıştığını savunmaktadır. Bu çaba, ahlak kavramı ile de eklemlenerek erdemli bir toplum arayışını da beraberinde getirmektedir (Demir, 2019, s. 362).

Yalnızca geniş perspektifle modernite ile dini değil, modernitenin Aydınlanma felsefesi ile en çok ön plana çıkardığı kavram olan akıl ile dini de birleştirme çabası Türk milliyetçiliğinde net bir biçimde görülmektedir. Türk milliyetçiliğinin hem tarihi sürecinde hem de daha yeni yorumlarında akıl da oldukça belirleyici ve öne çıkarılan bir kavram olmuş ancak din yerine ikame edilen değil daha çok onunla birleştirilen –daha önce Gökalp'in görüşleri aktarılırken ifade edildiği üzere- bir anlayışla yorumlanmıştır. Zaten genellikle onu saldırgan milliyetçiliklerden ayırtmak anlamında rasyonel milliyetçilik tabirinin de kullanıldığı görülmüştür. Örneğin cumhuriyet dönemi teorisyenlerinden Sadri Maksudi Arsal ünlü eseri *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*'nda (1955, ss. 158-159) şovenizmden uzak, başka milletlerin haklarına saygı duyan, milliyet duygusunu rasyonelleştiren,

“*kültürlü insanların milliyetçiliği*” olarak rasyonel milliyetçilikten söz etmektedir.

Değişen dünya ve toplum yapısı ve bu değişimin kendisinin sürekli hale gelmesi elbette Türk milliyetçiliğini de etkilemektedir. Türkiye’nin özellikle Z kuşağı olarak adlandırılan –ki bu tasnif yöntemi ne kadar doğrudur tartışılır zira 1994’te doğan kişi ile 1996’da ya da 1992’de doğan kişi arasında neye göre keskin bir kuşak farkından bahsedileceği ilginçtir- bu metnin yazarınca internet ile büyüyen kuşak şeklinde ifade edilmesi daha doğru görülen kuşağın daha seküler ve modernist olduğu iddiaları (KONDA, 2024, s. 5) ve bunun Türk milliyetçiliğini de şekillendirdiği ya da şekillendireceği savları çokça ifade edilir olmuştur. Söz konusu neslin en büyük önceliğinin Atatürkçülük olduğu da pek çok araştırmada ortaya konulmuştur. (Konrad, 2021, s. 25, 27; Konrad, 2023, s. 9; KONDA, 2024, s. 16) Ancak bu sekülerleşmenin özellikle milliyetçiler açısından katı bir laiklik anlayışı yani tamamen din mefhumunu yok sayan bir anlayış değil daha çok cumhuriyetin kazanımlarına odaklanan ve aslında sekülerlik ile cumhuriyet rejimini özdeşleştirip, geri kalanını karşıya koyan bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu tavır, imparatorluklar çağına dönüş kapısını tamamen kapatıp cumhuriyetçiliği kavilemekle birlikte, Türk tarihini bir bütün olarak görme eğilimini de sürdürmektedir. Ülkenin her yerinde tek, homojen bir internet kuşağından bahsedilemeyeceği gibi cumhuriyetçiliğin ülke genelinde yükseldiği ancak imparatorluklar dönemi mirasının da yok sayılmadığı, o mirasa duyulan ilginin de canlılığını koruduğu söylenebilir. Özellikle küreselleşme savunularının artması ve küreselleşmenin kendisinin homojenleştirici, farklılıkları yok ederek baskılayıcı bir hal alması ona karşı yeni milliyetçilik algı ve anlayışlarının da yükselmesini beraberinde getirmektedir. Bu homojenleştirmeye karşı geleneğe ve kültüre atfedilen değer ve bağlılık da kavilenmekte, din de en büyük belirleyenlerden biri olarak ehemmiyetini muhafaza etmektedir.

Sonuç

Başlı başına bir literatüre sahip modern Türk milliyetçiliği Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren aslında din-kültür-gelenek odaklı bir anlayış ile salt modernist ve batılılaşmayı merkeze alan bir başka bakış açısı arasında mevcudiyetini 21. Yüzyıla taşımıştır. Bu hipotez metinde Gökalp-Akçura karşılaştırması ekseninde pek çok kaynağa atıfla temellendirilmeye çalışılmıştır. Millet tarihini hangi döneme dayandırdıklarından onu nasıl/hangi temelde tanımladıklarına varıncaya değin pek çok hususta ayrışan bu bakış açıları, milliyetçiliğin mevcudiyeti, ehemmiyeti, belirleyiciliği gibi hususlarda ise birleşmişlerdir. Ancak zaman içerisinde özellikle ülkücü hareketin din-kültür-gelenek odaklı bir milliyetçilik anlayışını kitleselleştirmesi ile birlikte –metinde ilgili bölümde detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır- seküler-dinsel milliyetçilik sarkacının görünürlüğü artmaya başlamıştır.

Bu makale ise, söz konusu ayırım ve kırılmaların 21. Yüzyılda ortaya çıkan bazı nedenlerle aşındıklarını ve farklı formlara büründüklerini savunarak özgün bir bakış açısıyla modern Türk milliyetçiliğinin aktüel halet-i ruhiyesini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu halet-i ruhiye sekülerliği cumhuriyetçilik ve Atatürk ilke ve inkılapları ile; dinselliği ise kültür ve gelenek ile kavileyen ve bu yeni formları da birbirine yakınlaştırma çabasında olan bir ahvaldir. Metinde kaynak gösterilen araştırmalardaki sonuçlar Atatürkçülüğü ideolojik olarak ön plana çıkarsa da milliyetçiliğin de onun hemen ardından gelişi bu anlamda fikir vericidir.

Millet ve ulus kavramsallaştırmalarının kendisinde açıkça görülen batıcı-kültürcü milliyetçilik formları arasındaki çizgi aktüel dilde ulusalcı-milliyetçi ayırımı ile karşılaşırsa ve yine güncel siyasi söylemlere göre belirlenmeye devam etse de teorik manada milliyetçiliğin ana çizgisinin yukarıda dikotomi eksenine bağlı kalınarak ifade edilmeye çalışılan damar olduğu söylenebilir. Bu milliyetçiliğin kendi içerisinde de aynı salınımı barındırdığı ancak bu sarkacın salınım kuvvetinin günden güne düştüğü ve sınırların aşınarak yenileşme ile kültürel özgünlüğü korumanın her ikisini de değer yargısı olarak barındırmaya başladığı görülmektedir. Genç kuşaklarda özellikle yeni nesil medya araçlarında iyice görünür olmaya başlayan Atatürkçülük ve gelenekçiliğin özellikle sembolizmle birleşen formunun bir araya gelmeye başlaması buna delalettir. Üstelik bu sadece gençler için de değil, kurumsal anlamda da bir ihtiyaç olarak vurgulanan¹ ve bu vurguyla da aslında oluşmaya başladığı düşüncesini pekiştiren bir durumdur. Girişte bahsedilen aşınma meselesi; aslında gerek Türk Ocakları gibi sivil toplum kuruluşlarında gerekse de yine metinde ifade edilmeye çalışıldığı ve örneklerle temellendirilmeye çalışıldığı gibi Milliyetçi Hareket Partisi'nin kurumsal metinlerinde sıklıkla görüldüğü üzere cumhuriyetçilik ile gelenekçiliği mezceden bir anlayış doğurmuştur.

Bu noktada sekülerliğin salt dindışı bir süreç ya da olgu olarak görülmesinin aksine, modern ya da postmodern çağın ya da toplum yapılarının yeni din biçimi halini almaya başladığı da ifade edilmeye çalışılan hususlardan biridir. Metin içinde Hayes'e atıfla da ele alınan husus aslında sekülerliğin yeni bir din halini almasının, milliyetçilik örneği ile de ortaya konulmaya müsait olduğu tartışmalarına kapı aralamaktadır. Bu makalede vurgulanmak istenen ise, Türk milliyetçiliğindeki sekülerleşmenin bir dindışılıktan çok kendisini yani milliyetçiliği merkeze alan –onu dinleştiren demek doğru olmayacaktır zira metinde de detaylıca işlendiği üzere dinsellik de kendi içerisinde önemini korumaktadır- bir anlayışa haiz olduğu savıdır.

Temel mesele seküler-dinsel dikotomisinin herhangi biri lehine çözülmesinden çok, cumhuriyetin kazanımları ve geleneğin özgünlüğünün

¹ Modern Türk milliyetçiliğinin en köklü kurumlarından Türk Ocakları'nın genel başkanının 2023 genel seçimlerinin ardından yapmış olduğu açıklamada “Elbette ki Türk milliyetçiliğinin daha muhafazakâr yorumlardan ulusalcılığa uzanan farklı yorumları vardır ama bu fikrin adı kurucu dönemde Türkçülük, yani Türk milliyetçiliğidir.” İfadelerini kullanması buna bir örnek teşkil etmektedir (Öz, 2023).

korunmasını birleştiren yeni bir meczdir. İki kavram da kendi içerisinde dönüşerek güçlenmekte, kendi sınırlarını aşındırmaktadır. Türk milliyetçiliğinin fikri geleceğini, kendisi için asır aşan ve kendisi bir sınıra dönüşen bu ayrımı aşıp aşamayacağı belirleyecektir. Statik durumun devamı da mümkündür; ancak görünen, milliyetçiliklerin kuvvetlendiği bir ortamda kendini cumhuriyet, tarihi kökler, din ve kültürel özgünlük gibi temel değer yargıları ile tanımlayan bir Türk milliyetçiliğinin şekillendiğidir.

Makale, gerek saha araştırmalarından yola çıkarak gerekse de Türk milliyetçiliği literatüründeki bakış açıları, tespit ve yorumlar arasında mukayeselerde bulunarak literatüre katkıda bulunmuş ve elbette eleştiriye açık olmakla birlikte kendi savını temellendirmiş, bu anlamda başlangıçta belirtilen amaca ulaşmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Hasan Bozkurt ÇELİK: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Hasan Bozkurt ÇELİK: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Tarih Kurumu Basımevi
- Akçura, Y. (2016). *Türkçülüğün tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Armstrong, J.A. (2018). *Milliyetçilikten önce milletler*. (Çev. S. Erdem Türközü). İstanbul: İletişim Yayınları
- Arvasi, S.A. (1994). *Türk İslam Ülküsü Cilt 1*. İstanbul: Burak Yayınevi
- Anderson, B. (2015). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları
- Arsal, S. M. (1955). *Milliyet duygusunun sosyolojik esasları*. İstanbul: Çeltüt Basımevi
- Atsız, H.N. (2015). *Türk ülküsü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat

- Berghe, P.L. (1978). Race and ethnicity: A sociobiological perspective. *Ethnic and Racial Studies*. 1(4), 401-411
- Bilgin, O. (2018). Türk milliyetçiliği ve kemalizm meselesi: Hegemonya, asimilasyon, mücadele. *Akademik Hassasiyetler*. 5(10), 331-360.
- Bora, T. , Can, K. (2004). *Devlet ve kuzgun: 1990'lerden 2000'lere MHP*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The quest for understanding*. Princeton: Princeton University Press.
- Demir, H. (2019). MHP'den önce MHP'den sonra. İsmail Faruk Aksu, Konur Alp Koçak (Der.) *Kuruluşunun 50. yıldönümünde Milliyetçi Hareket Partisi*. İçinde. Tasav Yayınları.
- Erdem, G. (2013). *Ülkücünün çilesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Erdem, T. (2020a). Türk milliyetçiliği. Tefik Erdem (Ed.) *Milliyetçilik içinde* (s. 329-351). Otorite Kitap.
- Erdem, T. (2020b). *Sosyoloji notları*. İstanbul: Otorite Kitap.
- Erdem, T. (2022, 18 Temmuz). *1961 anayasası, kurucu meclis ve milliyetçilik tartışması*. 02.08.2022 tarihinde <https://www.sde.org.tr/tevfik-erdem/genel/1961-anayasasi-kurucu-meclis-ve-milliyetcilik-tartismasi-kose-yazisi-27106> adresinden edinilmiştir.
- Gat, A. , Yakobson, A. (2019). *Uluslar: Siyasi etnisite ve milliyetçiliğin uzun tarihi ve derin kökleri*. (Çev. Şeyma Özcan). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan). İstanbul: İnsan Yayınları
- Georgeon, F. (1996). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)* (Çev. Alev Er). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Georgeon, F. (2016). *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Gökalt, Z. (2014). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Gökalt, Z. (2016). *Türkleşmek İslamlaşmak muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Gökalt, Z. (2018). *Yeni Mecmua yazıları*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Göle, N. (2017). *Seküler ve dinsel: Aşınan sınırlar* (Çev. Erkan Ünal) İstanbul: Metis Yayınları.
- Güngör, E. (1980). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Gürpınar, D. (2011). *Ulusalcılık: İdeolojik önderleri ve takipçileri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Hayes, C.J.H. (2010). *Milliyetçilik: Bir din*. (Çev. Murat Çiftkaya). İstanbul: İz Yayınları.
- Hechter, M. (1975). *Internal colonialism: The Celtic fringe in British national development 1536-1966*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Hechter, M. (2004). *Containing nationalism*. Oxford: Oxford University Press
- Heyd, U. (2002). *Türk ulusçuluğunun temelleri* (Çev. Kadir Günay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Hobsbawn, E.J. (1993). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik "program, mit, gerçeklik"* (Çev. Osman Akinhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Hobsbawn, E.J. (2013). Giriş: Gelenekleri icat etmek. Eric Hobsbawn, Terence Ranger (Der.) *Geleneğin İcadı* içinde (Çev. Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Mesele Kitapçısı
- Kellas, J.G. (1991). *The politics of nationalism and ethnicity*. New York: Macmillian Education
- KONDA ve Hisar Okulları İTAM (2024). *İkinci yüzyılın eşiğinde gençlik ve toplumsal değerler araştırması*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://konda.com.tr/rapor/187/toplumsal-degerler-ve-genclik-arastirma-raporu> adresinden erişilmiştir.
- KONRAD (2021) *Türkiye gençlik araştırması*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.kas.de/tr/web/tuerkei/einzeltitel/-/content/tuerkiye-genclik-arast-rmasi-2021> adresinden erişilmiştir.
- KONRAD (2023) *Türkiye gençlik araştırması*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.kas.de/tr/web/tuerkei/einzeltitel/-/content/tuerkiye-genclik-arast-rmas-2023> adresinden erişilmiştir.
- Macit, N. (2011). *Türk milliyetçiliği kültürel akıl içtihat siyaset*. Ankara: Berikan Yayınevi
- MHP Parti Programı. (t.y.) *Mhp parti programı*. 12 Eylül 2024 tarihinde https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_partiprogrami_2024.pdf adresinden erişilmiştir.
- MHP Seçim Beyannamesi. (2007). 12 Eylül 2024 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/86460b75-b0cb-4c28-b474-62aa918b12fb> adresinden erişilmiştir.
- Nairn, T. (1981). *The break-up of Britain: Crisis and neo-nationalism*. London: Verso Edition.
- Öz, M. (2023). *14 mayıs seçiminin mesajı: Cumhuriyet'in ikinci yüzyılını da Türk milliyetçileri inşa edecektir*. 18 Kasım 2023 tarihinde <https://www.turkocaklari.org.tr/mehmet-oz/14-mayis-seciminin-mesaji-cumhuriyetin-ikinci-yuzyilini-da-turk-milliyetcleri-insa-edecektir/2052> adresinden erişilmiştir.

- Parla, T. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de korporatizm*. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Poulton, H. (1997). *Top hat, grey wolf and crescent: Turkish nationalism and the Turkish Republic*. New York University Press.
- Smith, A. (2002). *Küresel çağda milletler ve milliyetçilik* (Çev. Derya Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları
- Uzer, U. (2013). The Kurdish identity of Turkish nationalist thinkers: Ziya Gökalp and Ahmet Arvasi between Turkish identity and Kurdish ethnicity. *Turkish Studies*. 14(2). 394-409.
- Turan, O. (2017). *Türk cihan hakimiyeti mefkuresi tarihi: Türk dünya nizamının milli, İslami ve insani esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Türkeş, A. (1979). *Gönül seferberliğine*. Ankara: Hasret Yayınları.
- Yayla, A. (2015). *Kemalizm liberal açıdan bir tahlil*. Ankara: Liberte Yayınları.

Extended Abstract

This article examines the ongoing debate on whether Turkish nationalism is secular or religious. It traces the evolution of modern Turkish nationalism and analyzes this dichotomy from a 21st-century Türkiye perspective. The study compares and evaluates the perspectives of prominent Turkish nationalist intellectuals, considering how their interpretations have shifted over time. In addition, the divergence or oscillation between a modern nation and an ancient/older nation (millet), or between a modern nationalism and a nationalism that claims to have older roots will be identified. It is both a theoretical and practical reading. There is also an examination of both secular and more religious perceptions and understandings of nationalism. The distinctions between secular and religious nationalism have started to erode. It seems to be moving towards a new form in which secularism is expressed or shaped more by the republic and republicanism, and religiosity more by culture and tradition.. In doing so, these changes are analyzed through field research, especially on young people. The direction and strength of social transformation are tried to be determined.

The article mainly utilizes the literature review method. The ideas discussed in the literature are analyzed comparatively. The comparative analysis method was used to compare both the developments in the historical process and the field research on the current situation. The comparison here can be considered in three different ways: the historical process and the current situation, the historical process itself and the current situation itself, and a multi-dimensional analysis has been attempted. In addition, ethnographic research method based on ethno-historical perspective was also used to look at the history of Turkish nationalism.

Since the late Ottoman period, modern Turkish nationalism has carried its existence into the 21st century between an understanding focused on religion-culture-tradition and another perspective that focuses only on modernism and westernization. These perspectives, which differ in many aspects from the period in which they base the history of the nation to how they define it, are united on issues such as the existence, importance and determinism of nationalism. This article, on the other hand, argues that these distinctions and ruptures have been eroded due to some reasons emerging in the 21st century. In addition, it argues that they have taken on different forms and tries to reveal the current mood of modern Turkish nationalism from an original perspective. This state of mind combines secularism with republicanism and Atatürk's principles and reforms, and religiousness with culture and tradition, and attempts to bring these new forms closer together. The social projection of this state of mind, especially in terms of young people, has been tried to be revealed with references to field research. Based on the studies conducted in the period when this article was written (2024) - in the last 5 years - it is seen that the impact of the secularism narrative on young people is considerable. However, nationalism is also on the rise. Claims that the rising nationalism is purely secular do not reflect the truth. The perspective that is referred to as traditional nationalism in this article also has a very high mass response. As can be understood from this, the boundary between the dynamics of secularism and religiosity is eroding, and certainties are being replaced by hybridizations.

In addition, the article addresses the argument that each nation is unique in terms of the definition of the concept of nation and the meanings attributed to the concept of nationalism. Accordingly, each nation's perspective on these concepts should be evaluated on the basis of their uniqueness.

Although the line between Westernist-culturalist forms of nationalism is met with the nationalist-nationalist/idealist distinction in contemporary language and continues to be determined according to current political discourses, it can be said that the main line of nationalism in the theoretical sense is the vein that is tried to be expressed by adhering to the dichotomy axis in the article. It is seen that this nationalism contains the same distinction within itself, but the force of change of this pendulum is decreasing day by day and the boundaries are being eroded and both innovation and preservation of cultural authenticity have begun to contain both as value judgments. This is evidenced by the coming together of Kemalism and traditionalism, especially in the form of symbolism, which has become more visible in the younger generations through new generation media tools. The main issue is not the dissolution of the secular-religious dichotomy in favor of one or the other, but a new understanding that combines the achievements of the republic and the preservation of the authenticity of tradition. Both concepts are transforming and strengthening by eroding their own boundaries. This erosion creates an environment where nationalism evolves into a new understanding.

Each nation's understanding of nationalism is unique to itself. The process by which each nation emerges on the stage of history or attains the form of a modern nation is the result of different dynamics. Similarly, nationalism experiences the process of its evolution in its own unique ways. Turkish nationalism, in its modern form, has characteristics that distinguish it from a classical westernist understanding of nationalism. Religious influence is one of them. This article argues that this religious influence is intertwined with a secularization articulated with republicanism. This situation points to a new nationalism that is republican, modern, and yet retains an appropriate understanding of religion as a value judgment.. The future of Turkish nationalism will be determined by whether or not it can overcome this distinction, which is centuries old for it and has itself become a boundary. The continuation of the static situation is also possible; however, it seems that in an environment where nationalisms are strengthening, a Turkish nationalism that defines itself with basic value judgments such as republic, historical roots, religion and cultural authenticity is taking shape.